

התנוונות בלתי אפשרית

בשנת 1941 פלשו הגרמנים לליטא ותוך זמן קצר התחולל רצח המוני, אכזרי ומהיר ביותר של האוכלוסייה היהודית. הרצח בוצע על ידי שכניהם הליטאים בסיוע הגרמנים. במאמר זה ננסה לבחון את התגובה היהודית לאירועים הקיצוניים.

בן-ציון קלינסקי

ב-22 ביוני 1941 פתחו הגרמנים במבצע ברברוסה, ובעשרה ימים השתלטו על כל הרפובליקה הסובייטית הליטאית. באותה העת חיו בה כ-215,000 יהודים, ומהם כמאה אלף – בארבע עריה הגדולות. שאר היהודים ישבו בקהילות מצומצמות יותר שהיו מפוזרות על פני כל רחבי ליטא, והם הושמדו על זקניהם, נשיהם וטפם בתוך ארבעה – חמישה חודשים מתחילת הלחימה.

שלא כהיסטוריוגרפיה הנרחבת על גורל יהודי הערים הגדולות בליטא, מעט מאוד נכתב על חיסולם המהיר של יהודי עיירות השדה, וגם בחיבורים היחידים הקיימים אין כל זכר להתנגדות יהודית ממשית בעיירות אלו. האומנם בקרב יותר ממאה אלף היהודים שחיו בפרובינציה הליטאית לא התעוררה התנגדות ממשית לצורריהם? כלום על החיסול המהיר והמוחלט של המוני היהודים האלה אפשר להחיל את הביטוי הטרגי "הלכו כצאן לטבח"?

* סקירה זו מתבססת על הרצאה שנשאתי בכנס אקדמי בין-לאומי "הקיץ הנורא ההוא" במכללת אפרתה ב-2014.

עשב מהמדרכות, לנקות את כיכר השוק, לטאטא את הרחובות, לנקות את השירותים של תושבי העיירה, לקלף תפוחי אדמה בבתי סוהר, לתקן את הדרכים והכבישים, לקצץ ענפים מהעצים וכדומה. עבודה זו לוותה בלגלוג, בגידופים ובהכאות רצחניות מידי השומרים הליטאים.

העוינות הגלויה ליהודים מצד המנהל הליטאי החדש בעיירות, שבאה על ביטויה בצווים המגבילים ובעבודות היזומות, גרמה בהן אווירה של אלימות חוקית ומותרת, ועודדה את הליטאים המקומיים להראות את פרצופם האמתי כלפי היהודים. ליטאים נכנסו מזמן לזמן לבתי שכניהם היהודים ובלא כל בוש בזהו רכוש בעוד היהודים מביטים בהם חסרי אונים. ליטאים ובכללם האינטליגנציה המקומית התכנסו לעתים בימי ראשון סביב כיכר השוק, והיהודים היו נקראים לשם כדי לעשות "הופעה". בהופעות אלו אולצו היהודים להציג התעמלות מוזרה ומגוחכת ולשיר שירים סובייטיים ותפילות. אף מקרי אונס ורצח היו באותה העת מעשים שבכל יום בעיירות.

מקומות מילוט ממציות מדכאת זו לא היו. רוב האוכלוסייה הליטאית הייתה נכונה בכל עת להסגיר

השלטוני בעיירותיהם, שכן הגרמנים עדיין לא הגיעו אל רבות מהן, והקימו מנהל מקומי שכולו ליטאים, ובו מועצות מקומיות, משטרה ועוד מוסדות. הכוחות הגרמניים שנכנסו לעיירות לא הפריעו לפרטיזנים הלבנים במעשיהם, ולאחר שהייה קצרה בהן המשכו הלאה בדרכם מזרחה.

תפקיד המנהל הליטאי החדש בעיירות היה בין היתר לפקח על חיי היהודים המקומיים. לשם כך הוא פתח בפרסום שורה ארוכה של צווים אנטי-יהודיים. יהודים מגיל צעיר מאוד חויבו לענוד טלאי צהוב על הצד השמאלי של החזה ועל הגב, נאסר עליהם לעזוב את בתיהם משעות הערב המוקדמות ועד לבוקר, הם לא הורשו ללכת באופן חופשי על המדרכות אלא רק בטור יחיד או בצד ימין של הכביש, ואף לא לבקר בגנים, לשוחח עם ליטאים, לקנות בחנויות של ליטאים ולנסוע בתחבורה ציבורית, להחזיק נכסי דלא נייד או מכשירי רדיו, אופניים, מצלמות ועוד ועוד.

באותם ימי מלחמה ראשונים נדרשו היהודים להירשם במועצה המקומית ולצאת לעבודות. רוב המקרים היו אלה עבודות בזווית בלא שכר, וכל מטרותן – להשפיל את היהודים. הם אולצו לתלוש

סקירה זו באה לענות על שאלות אלו באמצעות בחינה של קשת עדויות רחבה ובייחוד עדויות של ניצולי הפרובינציה הליטאית. בחינת העדויות מלמדת כי היו מעשי התנגדות ואף גבורה שעשו היהודים המושפלים והמדוכאים, אך הם לא היו רבים. כדי לאפיין מעשי גבורה אלו ולהעריך כראוי יש להציב אותם על ציר יישום שלבי החיסול של יהודי עיירות ליטא ולבחון כל אחד מהם בתנאיו הסביבתיים. רק בדרך זו אפשר לפרש ולהבין את היקפה הקטן של ההתנגדות היהודית בפרובינציה הליטאית.

התקופה הראשונה: השפלה, שוד ואלימות רצחנית

בימים הראשונים שלאחר תחילת מתקפת הגרמנים על ליטא נסוגו רוב אנשי הממשל והצבא הסובייטיים במהירות לעבר רוסיה. מיד הופיעו בעיירות ליטאים חמושים שכינו את עצמם "פרטיזנים לבנים". בתקופת ליטא העצמאית שירתו רבים מהם במשטרה הליטאית והיו חברים במועדוני הקלעים הלאומיים – מועדונים צבאיים למחצה. הם ניצלו את החיך

זו מלמד על הכלל: שאר התגובות - שהיו מעטות אף לעומת התגובות בתקופה הקודמת - רובן ככולן היו התנגדות סבילה בלבד, ובכללה אף בריחה והסתתרות. רוב היהודים בחרו שלא להתנגד מחשש שיבולע להם עד מוות והעדיפו לקבל עליהם את הגזרות החדשות בשתיקה ובהכנעה מתוך תקווה שישרדו לאחר התקופה הקשה.

**התקופה השלישית:
החיסול סופי**

לאחר שהייה בגטאות, לעתים קצרה, הגיע השלב השלישי של החיסול הסופי עצמו. הפרטיזנים הלבנים החלו להוציא מהגטאות את היהודים בקבוצות. בשלב זה התחוויר ליהודים שלא הייתה עוד כל תקווה להישאר בחיים. ברם, אפסו גם האפשרויות לברוח, ואף מי שחשב כי אולי יצליח, ידע שלא יהיה לו מקום להסתתר בו. יתרה מזו, היהודים כבר היו במצב של תשישות לאחר ההכאות וההרעבה שכלו עליהם הליטאים בגטאות, והם לא ראו כל דרך אלא להשלים עם גורלם המר. אולם היו גם יחידים שחשבו אחרת

בית המדרש בקרקין

ובשארית כוחותיהם ניסו לפעול. פעולות אלו באו על ביטוין בכמה פנים. בגטו באחוזת וישוין, אשר שכנה במרחק שבעה קילומטרים מהעיירה סְלֶז שבצפון-מערב ליטא, רוכזו יהודי מחוז טלז בתוך אורוות ואסמים. אחת העדויות מלמדת על אופן דיכוי אופייני של הגברים היהודים כדי להחלישם מבחינה פיזית ונפשית בטרם רציחתם בידי הליטאים.

הפרטיזנים הוציאו את כל הגברים מהאורוות ומהאסמים וסגרו את הדלתות והשערים. מביין הסדקים ראו הנשים מחזה מפחיד: הגברים הועמדו במעגל; אחר כך הכריחו אותם לרקוד, לקפוץ ולרוץ בלא הפוגה. ה"הצגה" לוותה במכות בקתות רובים ובמקלות. מי שניסה להתעכב

עונו הגברים ברעב ובמכות רצחניות עד שלא היה עוד כל חשש שיקומו ויתנגדו לרוצחיהם.

דומה שהתגובה הפעילה-למחצה היחידה לפקודת הגירוש התרחשה בוויסקיטוור שבדרום ליטא. כשב-24 ביולי 1941 נדרשו יהודי העיירה לעבור לגטו מקומי פנתה אחת הצעירות היהודיות, אידה ברויֶדָה, אל הקומנדנט הגרמני ומחתה על הגזרה. על "עוון" זה היא נידונה למיתה. שאר גילויי ההתנגדות היו סבילים אף יותר. בעיירה מְזַיִק שבצפון-מערב ליטא, למשל, נצטוו היהודים בראשית חודש יולי 1941 לעבור אל בית המדרש שהוגדר גטו זמני. רופאת שיניים מקומית, דוקטור פֶּנְהַ למפה, סירבה לדרישת הליטאים לעזוב את ביתה. הם ירו בה ובילדה יחד. עוד מקרי התנגדות סבילה כאלה היו גם בעיירה קוֹשִׁידוֹר, השוכנת בין וילנה לקובנה. הליטאים הכו במתנגדים להם בפרגולים והכריחו להם לעזוב את בתיהם.

הגטאות עצמם שימשו מקום ריכוז זמני ליהודים עד שהוצאו להורג. היהודים לא ידעו זאת, ועל אף התנאים הקשים לא ניכרה בקרבם התנגדות ובוודאי לא התנגדות מאורגנת. דומה שפעולה משותפת יחידה הראויה לציון התרחשה בעיירה נְבֹלְנִיק שבצפון-מזרח ליטא. כל היהודים

המקומיים גורשו לבית המדרש ולמבנה בית ספר עד שיועברו לעיירה הסמוכה פּוֹסוֹל. כאשר נודעה כוונה זו של הליטאים, המרידו הזוג גֶרְטֶנְר את היהודים העצורים בבית הספר. כולם נענו לקריאה, עמלו לפרוץ כמה קרשים בגדר שהקיפה את בית הספר ונמלטו דרך הפרצה. מעשי בריחה היו גם בגטאות אחרים, ואולם בכל המקרים ברחו יחידים, והם לא היו תוצאה של התארגנות יוזמה.

מקרה חריג התרחש בקְרַקִינְבֶה שבמרכז ליטא. יהודים מהעיירה גורשו מבתיהם אל בית המדרש המקומי שהוגדר גטו. על בית מדרש דחוס זה שמר ליטאי חמוש. שְׁמֶרל לוין, אחד היהודים הכלואים, ביקש מהשומר להרשות לו לצאת החוצה. כשהליטאי סירב דקר אותו לוין בסכין. ציון ייחודה של תגובה

קודש. רב המקום יוסף יעקב שור נזעק וזרק חתיכת עץ על הגרמנים. הוא הוכה קשה. בשבת שלמחרת הובא הרב הפצוע כדי להצית את הספרים באש. הוא סירב ושוב הוכה. הגרמנים הביאו את השמש, אך גם הוא סירב להדליק את האש, והוכה ברצחנות.

היו מניעי המגיבים אשר יהיו, בחינת העדויות הרבות מעלה שההתנגדות היהודית בתקופה הראשונה שלאחר תחילת המלחמה הייתה מעטה ורפה. מיעוט תגובות בכלל והיעדר כמעט מוחלט של התנגדות כוחנית בפרט חושפים מציאות של הלם וחוסר אונים של רוב היהודים. התחושה היא שרובם בתמימותם עדיין לא הבינו את מצבם החמור לאשורו. אולם אף אלה שהבינו את גודל הסכנה, ובהם ודאי חברי תנועות הנוער לשעבר שכוחם היה כמותניהם, כמעט לא עשו דבר. נראה שהשינוי הקיצוני והמהיר מאוד במעמד היהודים והפחד שנסכו בהם הגרמנים והליטאים החמושים הם שריפו את ידיהם ומנעו התעשתות ותגובה מאורגנת וממשית יותר.

**התקופה השנייה:
הוצאה ההמונית וריכוז בגטאות**

על אף האלימות הבוטה והרצחנית של הגרמנים והליטאים בתקופה הראשונה לכיבוש ליטא, עדיין האמינו יהודים רבים כי סופו של הגל העכוור לעבור עד מהרה. אולם ההכרה המרה כי זו אשליה התבררה בייחוד כאשר הוצא לפועל השלב השני בתהליך חיסולם. בשלב זה רוכזו היהודים תחת קורת גג אחת במעין גטאות מקומיים. הם כונסו בבתי מדרשות, בשכונות העלובות ביותר של העיירה, בקסרקטינים, באסמים ובאורוות. הצפיפות בכל אתר הייתה איומה, והמחסור במזון היה חמור. הליטאים נכנסו מדי פעם בפעם לגטאות, ובאמתלות שונות ומשונות שדדו את שארית רכוש הכלואים, ולעתים אף התעללו בהם.

מלבד היכולת לפקח על היהודים באופן הדוק לפני הוצאתם להורג הייתה לגטאות האלה עוד מטרה חשובה בעיני הגרמנים והליטאים עושי דברם, והיא החלשתם הפיזית והנפשית של היהודים לקראת מותם כעבור זמן קצר. ובאמת בעיירות לא מעטות

לרשויות החדשות יהודים מסתתרים, וכמעט לא היה כל טעם לנסות למצוא מקום מקלט אצל מכר או אצל כפרי נידח. חייהם ורכושם של היהודים היו להפקר.

ההשתלטות של ליטאים חמושים על החיים המקומיים הייתה מציאות חדשה, והיה אפשר לצפות להתארגנות ולהתנגדות ניכרת של יהודים, שכן עדיין היה כוחם עמם. אכן, בולטת התגובה הזאת בעיירה קְיִשׁוֹק שבצפון-מזרח ליטא. הסובייטים אשר שלטו בה התכוננו לקראת הגעת הצבא הגרמני והתארגנו למתקפת-נגד. הם חילקו נשק לנוער הקוֹמְסוֹמול, נְכָרִים ויהודים, ונערים אלו שובצו בתכניות ההגנה המקומיות. ואולם עד מהרה התפנה הצבא הסובייטי מהעיירה, וב-27 ביוני 1941 היא נשאה בלא שלטון. באותו היום פתחו פרטיזנים לבנים בפוגרום נגד היהודים, וקרב דמים התפתח בין הנוער היהודי החמוש לליטאים. הקרב ארך יותר משעתיים ונפלו בו כשנים-עשר צעירים יהודים וכן ליטאים. אולם היה זה מקרה חריג. לרוב היהודים בעיירות לא היה כל נשק, ונבצר מהם לצאת באופן מאורגן וגלוי נגד הליטאים החמושים היטב.

אכן, מעשי ההתנגדות באותה העת רובם ככולם היו מעשי יחידים בלבד. כשבאו ליטאים חמושים להוציא יהודים לעבודה בעיירה מְקִיִּימְפּוֹל שבדרום-מערב ליטא, סירב זאב פֶּפִּיקְנִיק בן ה-24 ללכת עמם בטענת חוסר רצון לעבוד למען רוצחי עמו. הליטאים ניסו לקחתו בכוח. הוא חטף רובה מידי אחד מהם, ירה בו, הרגו ופצע אחר. בעיירה אוֹשְׁפּוֹל שבצפון-מזרח ליטא תפסו הליטאים את הרב לִיב קָמֶר, בן של רב העיירה הקשיש. בתו נאנסה לעיניו, והוא עצמו נלקח בידי הליטאי האנס אל מחוץ לעיירה כדי שיכרה בור-מוות לעצמו. בעודו חופר הוא התנפל על הליטאי וחנקו.

התנגדויות אלו באו כתגובה אינסטינקטיבית ולא מחושבת מראש. היו גם התנגדויות שישודן ברתיעה מלפגוע בקודשי ישראל, ולהן סממנים של "קידוש-השם". בעיירה וַיִּינוֹטָה שבמערב ליטא נכנסו גרמנים לבית הכנסת והחלו להשתולל בו ולקרוע ספרי

שוונצ'ין-החדשה במזרח ליטא. על מה שהתרחש בו כ-1 באוקטובר, יום הכיפורים האחרון בחיי היהודים, מספרת העדות הזאת:

מיד בבוקר התאספו מכל הקסרקטינים יהודים זקנים שלא היו מסוגלים לעבוד והתפללו בקיטל ובטלית. באותו היום אזרו יהודים מזוקנים את חלציהם וניסו את האמצעי העתיק בן אלפי השנים. האמצעי האחרון, האחד והיחיד להינצל מרוצחים... לא תפילה ולא חתימה-טובה ביקשו הפעם היהודים מהאל. לא כמו אשמים המבקשים סליחה ומחילה הם עמדו ביום כיפור זה אלא כמו מאשימים, כמו תובעים. מלבותיהם נקרעה צעקה פולחנית-לב נגד הרוצחים, מחאה של הכול ושל כולם נגד האל שבאופן נורא כל כך זנח ושכח את עם-האיתה-בחרתנו שלו ברגע הנורא ביותר בהיסטוריה של עם זה. מאות עיניים נלטשו לעבר השמים בתפילה ומחאה גם יחד. מעיני כולם זלגו דמעות... עבודה קשה ביותר הייתה הפעם לשוחט משה מגדל ברלין, אשר שימש שליח ציבור... השוחט משוונצ'ין היה חייב ביום כיפור זה להשיג מהאל את מה שלא

עלה בידי אף אחד להשיג בדורות רבים. אולם הוא חס שהוא חייב להשיג, שכן עדה שלמה עומדת אך צעדים מעטים לפניה המוות. והוא, הזכאי שנשפט למוות עם כל היהודים יחד, התפלל בהתלהבות רבה כל כך, מלווה בדמעות רבות כל כך, כמו שלא התפלל כך אף פעם אחת בימי חייו

(שם, תיק 24, בתרגום מיידיש).

דומה שמעמד רב-הוד זה בימים האחרונים לחיי היהודים הרבים שרוכזו במחנה יכול גם הוא להיחשב ביטוי להתנגדות - התנגדות לגזרה משמים שנכתבה עליהם. אולם בתנאי חשכת-עולם של אוקטובר 1941 התנגדות בלתי אפשונית זו - בדומה להתנגדות הארצית למעשי הליטאים - הייתה גם היא חסרת תוחלת ליהודי ליטא.

התנגדויות פעילות כאלה נעשו מתוך יזמה ודחף עצמיים ואצל כמה מהמתנגדים הן היו עשויות לנבוע מהציפייה ליצור פתח תקווה לבריחה. תקווה כמזוהה זו לא אבדה אף כשעמדו על שפת בור-המוות עצמו. בעיירה קיין שבמרכז ליטא העבירו הליטאים ב-15 באוגוסט 1941 את כל היהודים מהגטו לאורוות סוסים בקצה העיירה. שם הם ישבו בצפיפות ובלא מזון, וקיבלו רק קפה שחור. לאחר שלושה-עשר ימים הגיעו ליטאים חמושים רבים, והחלו להוציא מהאורוות קבוצות של שישים צעירים לעבר בור שנחפר בשדות הסמוכים לעיירה. אל הבור הגיעו אנשי האינטליגנציה הליטאית המקומית ובהם הכומר כדי לצפות במחזה. חברי הקבוצות אולצו להתפשט ולהיכנס לבור, ונורו בידי הליטאים החמושים שעמדו מסביב. במהלך הירי הצליח אחד היהודים לפצוע ליטאי באולרו, ויהודי אחר, ברוך מאיר צ'סלר, אף חטף מקלע מידי ליטאי, אך לא ידע כיצד להשתמש בו, ובנסותו לברוח נורה.

היו גם פעולות שלא נועדו להצלה. יהודים כבר חשו קרובים מדי אל המוות בעמדם על שפת הבור או בתוכו. הם לא ביקשו אלא לנקום ברוצחיהם ולהציל במעט את הכבוד היהודי. תגובות אמיצות

כאלה נגלו באותה העיירה קידן בריטוש גרוננו של אחד הליטאים הרוצחים ובהכאתו של קומנדנט גרמני בתוך הבור עצמו בידי צדוק שלפונדקסקי, אשר לפני המלחמה שימש מפקד גדוד הכבאים בעיירה, בניסיונות של פְּרִיצְקוֹבִיץ' בפּוֹרְמֶנְץ' ושל משה אלעזר סָגֶל בפּוֹנִיָז' לחנוק רוצחים ליטאים, ובתפיסת רגלו של אחד הרוצחים הליטאים והכאתו הקשה בתוך בור-המוות בידי בנימין רוטשילד בֶּשְׂקִי.

הנסיבות הקשות מאוד מעוררות להעריך יותר את גילויי ההתנגדות והגבורה המעטים בתקופה האחרונה לקיומם של יהודי העיירות. דומה שבהערכה דומה יש לראות גם התנגדות מסוג אחר לגמרי שבחרו יהודים לנקוט כאמצעי הצלה אחרון: ב-27 בספטמבר 1941 רוכזו יהודים מכל עיירות מחוז שוֹנְוֶנְצ'ין במחנה הצבאי פּוֹלִיגוֹן שלידי העיירה

חסרי-כוח. הנה עומד אני כאן עם שלושת ילדיי הקטנים יחד. לכם - הנשק. אבל דעו לכם, חזירים מצורעים ומלוכלכים, שלא תוכלו לירות בכל יהודי העולם. אחינו והחלק הטוב יותר של האנושות ינקמו את דמינו". הרוצחים ירו בו. משה נפל לבור כמו עץ כרות

(שם, תיק 121, בתרגום מיידיש).

בדוגמאות שהובאו לעיל התריסו יהודים יחידים נגד רוצחיהם בעודם הולכים לבורות המוות. אולם לא רק דרכי התרסה נקטו היהודים ברגעי חייהם האחרונים. שלא כתגובות בתקופה השנייה, אשר התאפיינו בייחוד בהתנגדות סבילה, היו הפעם מלבד מעשי ההתנגדות הנזכרים - שאפשר להגדירם אמיצים מאוד בנסיבותיהם - גם מעשי התנגדות פעילה שבכל אמת מידה יכוננו מעשי גבורה. מקצתם נועדו לצורכי בריחה ואחרים לנקמה גְּדָא, ואלה אף אלה מתעצמים בתנאים הקשים מנשוא שבהם הם נעשו. בעיירה מְּרִיץ' הנזכרת כונסו צעירים באורווה קטנה. משמר חמוש שמר עליהם, לא ניתנו להם מזון ושתייה, והם עונו בלא הרף באופן האכזרי ביותר. היהודים היו בלא כוחות ושבורים, אך כאשר הובילו אותם אל מחוץ לעיירה, תפס משה ז'מוֹמְצְקִי מוט של גדר ופיצח בו ראש של אחד השומרים הליטאים. משה מיד נורה בידי ליטאי אחר. עוד מאבקים ברוצחים היו בכמה עיירות בעת ההובלה להריגה. אפרים גוֹנְדֶּסְקִי, למשל, התנגד בכוח לליטאים בעיירה דוֹיג שבדרום ליטא, ויצחק מְּלֶנְדוֹן, יהודי בעל כוח מהעיירה שְׂקוֹד שבצפון-מערב ליטא, אף הצליח לחנוק את אחד המלווים הליטאים.

היה מוכה כפל כפליים עד זוב דם, עד לעילפון... בסיום הריקוד, כשכל הגברים כבר היו מוכים קשה וזבי דם, הם הובלו אל נשותיהם וילדיהם

(ארכיון יד ושם, YVA-O.71, תיק 37, בתרגום מיידיש [התרגומים בסקירה זו הם שלי]).

מחזה דומה של "ריקוד השטן" חזר על עצמו באחוזות וישוון כעבור יומיים. היהודים המעונים והחבולים שנשארם בחיים לאחר הריקוד הובלו אל היער הקרוב. אשתו של דוקטור זְּקֶס, אחד המובלים, פרצה את שער האסס ועם ילד קטן בידה רצה בחמת זעם אל השיירה הצועדת. היא זעקה אל הליטאים: "זכרו, רוצחים, לא ישתקו לכם על זה! העולם לא ישתוק לכם! אני קומוניסטית! אני רוצה למות עם בעלי יחד". לאחר מאבק עמה היא צורפה אל השיירה ונורתה עם כולם.

לא רק יהודים חדורי חזון קומוניסטי העזו להתריס כלפי הרוצחים הליטאים. בעיירה מְּרִיץ' שבדרום ליטא נכנסו ליטאים חמושים בבוקרו של ה-9 בספטמבר 1941 אל בית הכנסת ובית המדרש הסמוך, שהוגדרו גטו, בחרו קבוצת גברים והובילו אותם בלא בגדיהם העליונים ובלא נעליהם דרך העיירה אל בית הקברות היהודי. העדות מספרת:

תושבי העיירה ניצבו ברחובות ורבים מהם הביעו את שמחתם, מחאו כפיים וקיללו וירקו על היהודים שהילכו בשקט ובראשים מורדים בדרכם האחרונה אל המוות. בין הגברים של הקבוצה הראשונה היה היהודי משה מילר... הוא פנה אז בקול מלא צער אל הליטאים החמושים: "היום אנחנו

יצחק מלכינזון לפני המלחמה

קבוצות הילוט המציאות מוכות זו לא היו רוב האוכלוסייה הליטאית הייתה נכונה בכל עת להטיח לרשויות ההרשות יהודים הסתתרים, וכמעט לא היה כל טעם לנסות להצוא מקום מקלט אצל הכר או אצל כפרי נידה. הייתה ורכושם של היהודים היו להפקר.